

Генерал у пензији ДРАГОЉУБ ДИНИЋ

ИСТОРИЈАТ РАЗВОЈА СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Организација српске војске у средњем веку

Прво војно уређење било је племенско, а обавеза служења општа, само у манастири и њихова села били ослобођени војне обавезе. Војска је сазивана у моменту потребе, иначе су се војници-грађани и сељаци — бавили својим редовним пословима. Формирање војске вршило се по породицама, задругама и родовима. Старешине заједница биле су уједно и војничке старешине. Доцније, када су образоване жупе, жупани су предводили своју војску, а за одбрану свака жупа имала је своју тврђаву — град, подигнут на најнеприступачнијем месту жупе. Када су дошли у додир са већ војнички организованим државама и суседима, Срби су и сами почели да се прилагођавају тим војскама. За време првих покушаја државног организовања, и пре Немање, отпочело је уређивање прве државне војске, сличне војсци у Византији, где је постојао систем територијалне војске.

Српска војска састојала се из: властеле са њиховом пратњом, оружаних сељака и пастира и најамника.

Властелинска (баштиничка) војска била је састављена од властеле (баштиника), која је била обавезна да иде у војску са пратњом од људи своје баштине. Број пратилаца одређивао је владалац. Ова врста војске била је најприближнија систему народне војске. Слично властелинској војсци постојала је „пронијарска војска“, коју су сачињавали пронијари, тј. они којима је владалац давао земљу у пронију са обавезом да по позиву иду у војску. Она је чинила средину између баштиничке и најамничке војске.

Сељаци и пастири били су лако наоружани и служили су као пешадија и за комору.

Најамници су били нека врста сталне војске, увек готове за рат. Они су регрутовани делом од западних властелина, а делом од источњака. Издржавао их је владалац или већи властелини.

Врховни командант целокупне војске био је сам владалац и заступале су га војводе, којима се по закону, морао свако покоравати.

Формација војске била је изведена по жупама. Њихово видно обележје биле су заставе (стег, хоругва), по којима су се војводе и звале „стегиноше“. Гранање формације на ниже јединице војске било је по декадном систему: тисуће, сатније, петијесетније и десетине, којима су командовали племићи: тисућници, сатници, петијесетници и десетници. Војска је ишла у бој уз звуке трубе. Војничко вежбање састојало се из војничких игара.

Оружје и опрему набављао је сваки за себе, а понекад су владари наоружавали своје најамнике, који су били обично и њихова телесна гарда.

Поморску силу (флоту) чиниле су наоружане лађе и чамци градова: Дубровника, Котора, Улциња и Будве.

Српска војска за време I и II устанка

За време турске владавине у Србији није било српске народне војске. Тек кад су и Турци устали против хаџија и јаничара 1796 године, Хаџи Мустафа се договорио са српским вођама да и Срби, као царска раја, учествују противу Пазван-Оглу-а, тако да је свака нахија дала изванредан број бораца.

За време Првог устанка 1804 године постојала је чисто народна војска. Свака нахија давала је неколико чета, којима су командовале четогође. Војском једне нахије командовао је војвода, који је био и нахијски кнез. Све војводе биле су под командом врховног војда.

Упоредо са ширењем устанка војска се све боље организовала и нарастала, при чему је сваки војник набављао наоружање за себе. Војску су вежбали бивши каплари аустроугарске војске, неки од Срба пречана, који су пребегли у Србију, а било је и фрајкораца Срба, који су били добровољци у рату Аустрије с Турском (познатог код нас под именом Кочина крајина).

Сем ове чисто народне војске, која је била главна оружана ратна снага Србије, постојала је и нека врста сталне војске, коју су стално вежбале њене старешине — буљубаше. То су били такозвани момци, бећари (код Зеке Буљубаше: голи синови). Они су узимани из најбољих породица и најјачих задруга и ступали су у војску са својим коњима и оружјем. То су били војници у сталној служби, под платом, као чувари и телохранитељи врховног војда и војвода. У почетку су их плаћале саме војводе, а доцније су имали плату по 15 гроша месечно. Употребљавани су као граничари сталних посада или као чувари шанчева на Дрини, Делиграду и Београду. Употребљавани су и за полициску службу у случају неког нереда. Ове сталне војске било је врло мало, јер је за оно доба била врло скупа.

Када је 1807 године српска држава већ добила своје прво уређење, сваки одрастао мушкарац био је дужан да носи војно оружје и био у обавези као народни борац, тако да је српска војска добила чисто **народно** обележје. Тада је постојала само пешадија и коњица. Оружје, коње и опрему набављали су сами војници, а припомоћ су давали војводе и врховни војд. Доцније се појављују и прва артиљериска оруђа.

1807 године подигнута је у Страгарима (близу Тополе) прва барутана за израду црног барута. Ту је израђиван барут за српску војску све до 1891 године, када је почела израда барута у новоподигнутој барутани у Обилићеву (код Крушевца).

У току Првог устанка учињен је покушај да се организује и редовна (стајаћа) војска. Решењем Правитељствујушчег совјета од новембра 1808 године наређено је да свака нахија формира чету од 250 људи редовне војске, и то од момчаци из задружних кућа. За капетане (старешине) ових чета узимани су „људи власти, који би егзерцир (стројеви и борбену обуку) знали још од прве војне фрајкораца 1787—89“.

Ове године основана је у београдском Доњем граду прва војна радионица за израду и оправку оружја (израда пушака, копаља, а потом и малих бронзаних топова и звона).

Формирање мале регуларне војске, које је почело 1808 године, прекинуле су прве ратне године 1809 и 1810, али је оно већ јуна 1811 поново настављено, тако да је на скупштини у Враћешници (код Г. Милановца), 15 августа 1812 године, било формирано 6 батаљона (4.308 бораца).

Ради бољег уређења и вежбања војске помиње се егзерцир српских добровољаца још у 1793 години (види „Мемоаре Проте Матеје Ненадовића“). Вежбање је продужено и у Првом српском устанку (види Вуков „Правитељствујушчи совјет српски“), а тада се помиње и први војнички мундир који су војници облачили. Вежбе су извођене по аустријском или руском узору, зависно од тога да ли су инструктори били из аустријске или руске војске. Ово је био само почетак који је имао и свој брзи свршетак у слому Првог устанка.

У Другом српском устанку, који је отпочео 1815 године, обновљена је и проширена војна организација из Првог устанка са наоружањем које је било скривено по збеговима.

1827 године регрутовано је неколико хиљада момака из „најбољих кућа Србије“, а било је и добровољаца Срба из „Турске“. Први главни командант био је Михаило Гушанац. Инструктори су били каплари пребегли из Аустрије и Мађарске. Војници су били у народном оделу, наоружани аустријским карабинима. Зими су носили чакшире, а лети гаће и кошуље. Ова је војска распуштена 1830 године.

Развој организације стајаће војске

Војвода подрински Јефрем Обреновић заменио је 1829 године своје „момке“ четом стајаће војске од 100 људи, регрутованих из београдског, шабачког, дринског и ваљевског округа и учотребиво их као своју гарду. Вежбали су је бивши аустро-угарски подофицири. Први инструктор био је један наредник (стражмештер) и један значар-добошар. Уз чету је формирана и прва војна банда (музика). То је била прва редовна војска у Србији у XIX веку.

1830 године кнез Милош је одузео ову чету од војводе Јефрема, образовао од ње своју телесну гарду, преместио је у Крагујевац и повећао јој бројно стање на 200 бораца. Исте године кнез Милош је наредио да се регрутовањем повећа број пешака и устроји одељење кавалерије (коњице), које је образовало прву коњичку гарду која је носила граничарске мундире.

1832 године српска стајаћа војска појачана је на 400 пешака и одељењем коњице, које је формирало први ескадрон „кавалериста“ — катана, најпре од 50, а затим од 100 коњаника. Исте године завршена је прва „велика касарна“ у Крагујевцу на десној обали Лепенеце.

1833 године послато је у Русију (руску војску у Бесарабији) по 10 младића за пешадију, коњицу и артиљерију да се оспособе за будуће официре. То су били први српски школовани официри који су унапређени 1836 и 1837 године по повратку са школовања.

У то доба војска још није имала своје писане прописе и правила, већ је владала све усмено наређивао.

1836 године **Војно-полициска канцеларија**, под којом је војска стајала, повећала је „регуларно војство“, извршила прво регрутовање од 2.000 момака (жењени нису узимани у војску), од којих је формирала први пук стајаће војске од 2 батаљона пешадије, 2 ескадрона коњице и 2 батерије топија.

Ту војску вежбали су „по руски“ први војни питомци који су се вратили са школовања из руске војске. Ни у то време није било писаних правила и прописа.

Регрутовање су извршили срески начелници, без лекара, а суперревизиону комисију вршио је сам кнез, који је отпуштао оне који му се нису свидели.

Потом је стајаћа војска подељена на четири „војне средоточне (главне) команде“: пожешку, карановачку,* крушевачку и бањаалексиначку, а земља на територијалне команде: подринско-савску, моравско-подринску, дунавско-тимочку и средоточну (шумадиску). На челу ових команди стајали су команданти, који су били уједно заповедници и нерегуларне (народне) и регуларне војске и врховни чувари реда и јавне безбедности, тј. имали су и војничку и политичку власт, те су зато имали ађутанта за војне и секретара за грађанске послове.

Ове године је наређено да се од сваке пореске главе прикупи одређена количина жита и смести у општинске кошеве (кошевска храна). То су била прва колективна средства која су чувана и служила као резервна храна за будући рат или исхрану у евентуално неродној години и за обезбеђење сетве.

1837 године одређени су чинови у војсци: прапоршчик, поручник, полукапетан, капетан, мајор, потполковник, полковник, генералмајор и генерал дивизионер (генералски чинови су касније укинута, па је тек 1870 године одређен један генералски чин).

Те године спојене су Пожешка и Карановачка команда, које су формирале чету (роту) као и команда у Београду; ова је чета премештена у Београд, тако да су у њему биле две чете са свега 500 бораца. Ове године је код Пожаревца одржан и први маневар целе српске војске.

1839 године, на основу „турског“ устава, издата је прво „Устројеније гарнизонске војске“, по коме се војска састојала из 17 чета пешадије, тј. по једна за свако политичко окружење са седиштем у окружном месту. Од њих је формирано 4 батаљона од по четири чете, по 243 бораца, с тим што је још једна чета придата батаљону у месту „централног прављења“. По тој формацији било је: 1 начелник, 5 виших официра, 57 нижих официра, 312 подофицира, 68 добошара, 34 трубача (сигналиста) и 3.672 редова, — свега 4.149 бораца. Осим пешадије била је устројена и полубатерија артиљерије која је имала: 158 бораца, 14 коња (запрега за два топа) и 6 топова.

*) Краљевачку — (сада Ранковићево)

Обавеза служења била је општа. За пешадију и артиљерију регрутовани су младићи од 18—25 година (за пешадију су могли бити и жењени), првенствено добровољци, а затим они из најзадружнијих кућа. Од регрутовања су се ослобађале оне куће које су имале регруте који су се одали изучавању високих и духовних наука и који су водили уредну трговину. Иако је рок службе био четири године, ипак су пешаци пуштани кући на смену, тако да су стварно служили по две године.

Тим „Устројенијем“ био је установљен и Главни штаб и начелник штаба војске. Дужност министра војног вршио је „почечитељ внутрених дјела“. Главни штаб имао је два одељења: службено (фронтвно) и комесаријат (економно).

Читава војска, сем чете и полубатерије у месту Централне управе, била је одређена за чување границе и делила се као и граница на четири дела. Сваки део границе чувала је по једна чета из батаљона, која се смењивала свака три месеца, тако да су увек по три чете биле код својих кућа. Ради вежбе чете су се сакупљале у пролеће на 15 дана, а у јесен, почетком септембра, скупљао се цео батаљон у месту штаба батаљона. Чета, полубатерија и банда (музика) били су стално у касарни у месту Централне управе. Они су од државе добијали спремну, а батаљони оружје, муницију и капу. Војници су добијали плату и храну само кад су на служби. У чети је био по један капетан, поручник, прапоршчик, четни наредник, четни писар, а број подофицира, трубача и добошара толики да при четном штабу увек буде 65 људи.

31 октобра 1839 године намесници су издали „Закон воени“ који је имао 14 поглавља.¹⁾

То је био први војни закон, који је поред судских кривица и казни прописало и дисциплинске истуге и казне, као и прописе правила унутрашње гарнизонске и логорске службе. Исте године је формирана прва српска војна школа за спремну старешина.

1845 године заведено је прво „Ново устројеније гарнизонског војинства“. Тада је заведена и коњица као нов род војске. Војска је имала задатак полиције и чување доброг поретка и мира у земљи. Регрутовани су способни младићи од 18—30 година старости, с тим што су узимани и жењени. Заведен је лекарски преглед, а ослобађани су ђаци и трговци. Рок службе био је четири године, а пошто су војници наизменично отпуштани кући, рок је уствари био сведен на две године. На вежбу је позивана цела војска у месту Централне управе, и то на месец дана сваке године.

Ове године је издато и прво **правило о регрутовању**.

Бројно стање целокупне војске било је: 2 батаљона пешадије по 4 чете са штабом и музиком (2.010 бораца), 1 батерија (250 бораца) и 1 ескадрон коњице (208 бораца), тј. свега 2.468 бораца, а са штабом официра и војном музиком 2.520 људи.

1850 године устројена је у Београду **Артиљериска школа**, у којој су се спремали **војни питомци за официре**, за **више и ниже образовање**. Курс је трајао 5 година. 1880 године школа је претворена у Војну академију.

Ове године је изашао **Закон о устројенију главне војне управе** по коме је врховно заповедништво над војском припадало владару. За отправљање ових послова постојала је Главна војна управа, као орган врховног заповедништва војске. На челу управе био је начелник који је имао сва права и обавезе попечитеља (министра) по војној струци. Управа је имала 3 одељења: општевојно, војно-техничко и административно-економско.

Ове године **ударен је темељ војне фабрике у Крагујевцу**, где је концентрирана војна индустрија, тј. све дотадашње војне радионице из Београда и Крагујевца. Позвани су стручњаци из Белгије и Француске. Набављена је и прва парна машина са употребом угља. Подигнути су барутни магацини на: Господаревом и Метиниом Брду и Илиној Води у околини Крагујевца. Ливење бронзаних топова отпочело је 1853 године.

¹⁾ Заклетву, о страху божијем, о чинопочитању и покорности „военој“ о разним војничким дужностима, о храни и плати, о отпустима из службе, о походу (маршу), строју и кордону, о гарнизону и логору, о бегунцима, о издаји и буни, о убиству, о блуду и насиљу, о палежу, грабежу и крађи и о казнама.

1860 године објављен је пропис о уређењу крагујевачке фабрике под називом „Устројеније правителства оружнице у Крагујевцу“, које је важило до 1862 године, када је установљена **Артиљериска управа** под којом су били: Управитељство оружнице (са одељењима: оружница, капислана, лабораторија и барутни магацин), Главни војни магацин и Страгарска барутана. Отворена је и Војна занатлишка школа (течај је доцније одређен на 5 године).

27 маја 1860 године изашло је „Устројеније војске“ (види Зборник 1882 године, стр. 1) „за сигурност земље“, које је предвиђало **стајаћу и народну војску**.

Од стајаће војске било је: један пук пешадије од 4 батаљона, један дивизион коњице од два ескадрона, три батерије, једна чета пионира (први пут установљена), једна чета војних радника и војна банда (музика). Укупно бројно стање износило је 3.529 војних лица и 612 коња.

Према овом пропису држава је била дужна да набави опрему за војску. Војни трошкови износили су 358.847 талира годишње. У Главном војном штабу налазила су се 4 официра, а у штабу пешадиског пука, штабовима батаљона, коњичког дивизиона и артиљерије по 2 официра.

Састав јединица био је: пешадиска чета — 150 бораца (од којих 5 официра); ескадрон — 160 људи (од којих 6 официра) и 143 коња; пољска батерија — 186 људи (од којих 6 официра), брдска батерија — 160 људи (од којих 4 официра), пионирска чета — 250 људи (од којих 6 официра), радничка чета — 146 људи. Од административног особља било је 252 човека (од којих 2 официра). Према томе, за стајаћу војску требало је 129 официра (8 виших), 9 војних и 4 марвена лекара.

Прво савременије устројство војске извршено је 1861 године, када је издат **Закон о устројству народне војске.**²⁾ По овом закону војска је имала задатак да брани земљу и одржава права кнежевине. Сем стајаће установљена је и народна војска. Целокупну војску састављали су сви Срби од 20—50 година старости. Обавеза служења била је општа, изузев свештеника и телесно неспособних. Народна војска делила се на I класу, која је увек била готова за покрет, и II класу, која се може доцније кренути. Прву класу чинила је 1/4 најмлађих пореских глава. Народна војска је формирала 17 пукова пешадије, тј. сваки округ по један пук, са по једним батаљоном на срез — свега 62 батаљона (45.844 човека). Пукови су носили називе округа. Од коњице је у сваком пуковском округу био по један ескадрон, — свега 17 ескадрона (2.467 људи). Артиљерије је било 6 батерија — 1.200 људи. Она се попуњавала из Београда и Крагујевца и њихових срезова. Сваки округ давао је по једно одељење инжењерије од по 60 људи, тако да је било 17 одељења (985 људи). Укупно је било 50.496 људи. За ову формацију Србија је била подељена на пет војно-територијалних команди: дриносавску, јужноморавску, тимочку, источноморавску, и главну средоточну (шумадиску), са штабовима у: Ваљеву, Краљеву, Зајечару, Свилајци и Крагујевцу. Вежбање народне војске извођено је недељом и празником, а ако су прилике захтевале још и једном или двапута преко недеље; једанпут (два дана) вежбање је вршено на батаљонским, а по једанпут, по 15 дана у години, на пуковским збориштима. За време вежбања војска је добијала оброк хране.

1862 године **Министарство воено** заменило је **Главну војну управу**. Први министар војни био је Монден Иполит Флорентен, пуковник (доцније генерал), раније мајор француске војске.

Министарство војно имало је 3 одељења: општевојно са два отсека: лични и стварни (материјални), административно (под којим је био и војни санитет) и рачуноводство на чијем је челу био војни контролор. Војном министру били су придати један виши официр као начелник штаба и један виши артиљериски официр који му је служио за контролу и снабдевање народне и стајаће војске оружјем и муницијом и за управљање мајданпечким ливницама.

Исте године ступио је на снагу и **Закон о уређењу војног штаба стајаће војске**, по коме је стајаћа војска потпала под команду начелника штаба, сем артиљерије и пионира, који су и даље остали непосредно под министром војним, под којим је био и начелник штаба. Штаб је имао начелника, старијег и млађег ађутанта, аудитора, свештеника и потребан број писара и подофицира.

²⁾ Зборник 1863, стр. 73.

Ове године повећана је и артиљерија, тако да је имала 9 батерија од 6 фунти, 3 батерије од 12 фунти, од по 4 топа и 2 кубуре, и једна брдска батерија. Исто тако формирана је и једна понтоњерска чета (рота) од 202 војника и 4 официра.

Ове године обнародован је и „**Закон о војној дисциплини**“.

1863 године артиљерија је формирана у 8 пољских батерија од 6 фунти, и то: 4 батерије по 177 људи (од којих 4 официра) и 120 коња и 4 батерије по 217 људи (од којих 4 официра) и 120 коња; 3 пољске батерије од 12 фунти по 227 људи (од којих 4 официра) и 120 коња и 1 брдски пук од 4 батерије по 145 људи. (од којих 3 официра) и 66 коња. Од коњице било је 33 ескадрона. Ове године издат је и **Закон о установљењу инвалидског фонда** за изнемогле и у служби осакаћене војнике.

Крајем године од народне војске било је формирано: 62 батаљона I и 62 батаљона II класе, 15 батерија (4 брдске) II класе, 33 ескадрона I класе и 17 окружних пионирских одељења.

24 марта 1864 године издат је веома опсежан и важан **Закон о устројству војске и о регрутовању** (отштампан 1875), по коме је војска била предвиђена за одбрану отаџбине и потпору законитости. Закон је имао 105 параграфа и предвиђао је рок службе од 2 године у стајаћој војсци. У њему су биле прописане одредбе о служби у стајаћој војсци, о струци војних болница, о чиновима и произвођењу, о стању официрском и разним положајима официра, о пензији официра, о осигурању ужитка за војнике нижега реда који су онеспособљени, о плати и додацима, плати по звању и повишици која се даје нижим чиновницима и простим војницима према поновљеним роковима службе. У његовом другом делу износе се одредбе о народној војсци, и то: о регрутацији, о образовању војске, о избору и наименовању старешина за народну војску, о учењу народне војске, о дисциплини и, на крају, општа расположења.

Овим законом укинута су „Закон о устројству стајаће војске“ од 1860 године, В. Н. 1420 (Зборник XIII, стр. 77), „Закон о устројству народне војске“ од 1861 године, „Закон о устројству војног штаба стајаће војске“ од 25 октобра 1862 године, а додати су му „Закон о струци војног марвеног лекарства“ од 20/II 1865 године и „Закон о регрутовању стајаће војске“ који обухвата: регрутовање позивом на две године, регрутовање драговољним уписом и уписивање наново у војску. То је обнародовано 23 октобра 1872 године у Крагујевцу.

1864 године измењен је дотадашњи **Закон о устројству Министарства војног**, које од тада има 4 одељења: општевојно, економно, контролно и казначејско (благајничко).

Према напред наведеном **Закону о устројству војске**, војска је подељена на 4 рода оруђја, и то: пешадију, кавалерију, артиљерију и жандармерију. Рок службе у прва три рода војске био је три године, а у жандармерији по специјалном закону. Дотадашња генералштабна и инжињерска струка образовала је штабну наставну струку. Владалац је поглавар војске, а министар војске командује у његово име. Трупe стајаће војске потпале су под начелника стајаће војске (полковника), који је стајао непосредно под министром војним. Овим је законом први пут донесена одлука о пензији официра и осигурању неспособних војника.

Обавезе служења у војсци били су ослобођени: министри, државни саветници, судије, свештеници и телесно неспособни регрути, а и они које министар војни, у споразуму са осталим министрима, ослободи у интересу државне службене потребе. Регрутовање су вршиле регрутне комисије, на сваки политички округ по једна, а састојале су се из среског начелника, окружног официра, окружног лекара и пословође. Стајаћа војска формирала је: чете, ескадроне, батерије (пољске и брдске), лабораториске и понтоњерске чете. Народна војска формирала је: чете (општинске), батаљоне (среске) и легије (окружне), коњичке чете (среске) и легиске ескадроне (окружне), батерије (од варошана) и пионирске легиске чете (1 на округ). Свега је било 16 пионирских и 1 пожарна чета. Овим законом је установљена и комора, и то на сваких 10 пешака или артиљераца и 5 коњаника или пионира по 1 коморчија с коњем.

У територијалном погледу, држава је подељена на 6 војних округа (инспектората) истог назива као и дотада, са додатком београдског округа, са штабом у Београду. При сваком политичком окружном начелству било је образовано по једно

војно одељење састава: 1 пешадиски, 1 коњички и 1 артиљериски официр са потребним бројем подофицира и писара, које је имало задатак да врши регрутовање.

По наређењу министра војног, а у споразуму са министром унутрашњих послова, извођене су веће вежбе народне војске у местима легије и то с јесени по 8 дана, док су маневри извођени по наређењу самог владоца.

„Полковник“ је био најстарији чин у стајаћој војсци. У народној војсци чиновни су били: десетник (каплар), дваесник (поднаредник и наредник), педесетник (потпоручник и поручник), стотинарник или четовођа (капетан 2 и 1 класе), батаљони командир (мајор и потпуковник) и командир легије (пуковник). Чинове је давао владалац.

У Београду и Крагујевцу постојале су сталне војне болнице, а привремене су завођене по потреби.

1866 године установљено је инжењерско одељење у стајаћој војсци, које је идуће године подељено на два полубатаљона — пионирски са две и понтонирски са три чете.

1870 године уведен је генералски чин. Од обавезе војне службе ослобођени су само: министри, државни саветници и физички неспособни, с тим што су за време рата били обавезни и државни саветници.

16 фебруара 1870 године, према годишњем буџету, прописана је следећа формација и састав војске:

а) — Бригадни штаб (дотадашњи штаб стајаће војске): 6 људи од којих 3 официра; 4 пешадиска батаљона (16 чета) и војна музика — свега 2.056 људи и 75 официра; 1 ескадрон коњице — 165 људи, 5 официра и 158 коња и 1 вод гарде;

б) — Артиљерија: инспекција артиљерије са 4 лица, 4 пољске и 3 брдске батерије, 21 лака народна батерија, градске батерије (Шабач, Смедерево и Фети-слам),^{*)} 18 осталих батерија, лабораториска чета, школа поткивачка, тј. свега 1.582 човека (од којих 47 официра) и 1.094 коња.

Поред тога: инжењерске групе 835 људи (од којих 5 официра), 77 болничара, 48 возара са 80 волова, 24 шумара код Страгарске барутане, 7 људи градске команде и артиљериска школа са 54 човека (од којих 1 официр).

Према томе, укупно бројно стање војске износило је 4.918 људи (од којих 123 официра), 1.162 коња и 80 волова.

7 октобра 1870 године изашло је „Настављење за гађање у нишан народне војске“.

Исте године народна војска је потпала под јурисдикцију војних судова, а прописана је и **Уредба о ношњи одела, оружја и унапређењу официра**.

1872 године издата је **Уредба о дисциплинском кажњавању** у народној војсци, којом је и прописано ко је старији, а ко млађи, ко је претпостављени, који заповеда, а ко је потчињен и има да слуша. 1873 године укинута је телесна казна како у војсци, тако и у целој земљи.

1874 године издата је **Уредба о устројству командних штабова стајаће војске**. Устројена је Главна или дивизијска команда целокупне стајаће војске, на челу са командантом стајаће војске. Под њим су били: бригадна команда артиљерије стајаће војске (сва артиљерија и возарско одељење); пешадиска бригадна команда стајаће војске (сва пешадија и музика стајаће војске); I пук од 2 батаљона (у Београду) и II пук — штаб пука и један батаљон у Крагујевцу, и један батаљон у Београду, пуковска команда струке инжењерске (оба полубатаљона инжењерије); коњичка пуковска команда (сви ескадрони стајаће војске).

Под њим су стајали нижи команданти са командирима. Команданте је постављао владалац, а командире министар војни.

У народној војсци постојале су бригадне команде народне војске, које формира сва војска дотичног политичког округа, чији назив и носи (само је Пожаревачки округ давао две бригаде). У састав бригаде улазиле су: батаљонска пешадиска команда, ескадрон, артиљериске и пионирске јединице, као и комора и профилантски и занатски водови.

^{*)} Кладово, град на Дунаву. — (Прим. писца).

Бригадери и њихови штабови имали су задатак да: „Однегују и пробуде војни дух и љубав к војном позиву, да развијају свест и уверење како је народна војска одбрана земље, заслужник реда и законитости у земљи, браник права отаџбине“.

Исте године артиљерија је образовала три пука: 1 и 2 пољски пук од по 4 батерије, и 3 брдски пук од 3 брдске и 1 мерзерске батерије.

1875 године смањен је рок службе у стајаћој војсци на 2 године, али како је те године букнуо Херцеговачки устанак, то су у војсци настале све потребне припреме за евентуални рат.⁴⁾

1876 године установљена је прва резерва за понтоњирске, пионирске и болничке чете, чији су служеници остајали по две године у резерви, па превођени у народну војску.

Устројена је **Предуготовна школа** за спрему народних старешина и интелегенције од млађих људи. Те године изашла је и прва **Уредба о Генералштабу**, коме су додељени важнији послови из Општег војног одељења Министарства војске. У његов делокруг спадало је: „Извршење свих оних послова који се односе на: устројство војске, изображење њено и њених старешина, прибирање потребних војних података о својој и суседним земљама, израђивање карата, прикупљање и писање ратне историје, потпомагање врховног и других већих војних команџаната у стратешким и тактичким пословима, уопште на спрему свега онога, што је за рат потребно“. Он је стајао под војним министром за целу војску као саставни део Војног министарства.

У фебруару исте године извршено је **преоружање народне војске**, тако да је I класа добила пушке система „Пиподи“ (кашикаре) калибра 14,8 мм, II класа и коњица пушке система „Грин“, калибра 13,8 мм, а III класа, пионири и занатлиске чете спредњаче.

Према формацији која је уведена 24 фебруара 1876 године, **стајаћа војска** састојала се од бригадне команде од 2 батаљона пешадије по 800 војника, 2 ескадрона коњице по 80 војника, 8 пољских и 4 брдске батерије и возарског одељења, затим 1 батаљона пионира од 300 војника, 1 батаљона понтоњира од 300 војника, лабораториске чете и болничарске чете од 96 војника.

Народна војска формирала је 6 дивизија: Дринску (Ваљево), Западноморавску (Чачак), Јужноморавску (Ћуприја), Тимочку (Зајечар), Дунавску (Пожаревац) и Шумадијску (Крагујевац).

Дивизије су имале следећи састав: 3 пешадијске бригаде (свака 3—6 батаљона, 1 батерију и бригадно санитетско одељење); коњички пук од 2 дивизиона по 2—3 ескадрона; артиљериски пук од 1—2 пољске и до 2 брдске батерије; инжењериски батаљон; мостова екипажа од понтоњира; дивизијско санитетско одељење; радничка чета; профијантско одељење; поштанско-телеграфско одељење, муницијска и профијантска колона.

Армска артиљерија имала је 1 брдски артиљериски пук од 5 батерија и 1 градски артиљериски пук од 3 батерије.

10 новембра 1876 године целокупна српска народна војска била је подељена на активну и резервну војску. Активну војску чинила је пешадија I класе са припадајућим осталим родовима војске и струкама, док су резервну војску сачињавале II и III класа.

Активна војска била је подељена у 4 корпуса према приложеном прегледу.

Пред претстојећи рат 1876 године било је наређено да се од свих грађана који нису прешли 50 година старости и који нису ни у једној класи народне војске, образује резерва за допуну појединих делова народне војске.

Уколико су се повећавали изгледи за отпочињање рата са Турском, паралелно с тим су издавани административни прописи, дељене пушке обвезницима, а муниција размештена по ручним, **операциским и базисним магацинима**. Издали су: „Пропис о добровољцима“ и „Упут за мобилизацију и концентracију војске“; уре-

⁴⁾ Према попису становништва те године било је 1,352.522 становника на 43.555 км² (по М. Ђ. Милићевићу).

ПРЕГЛЕД

бројног стања команди I класе за ратно време с јесени 1876 године⁵⁾

Ред. бр.	Команде	Љ У Д И			Коња	Волова
		Бораца	Небораца и коморција	Свега		
1	Тимочки корпус	19.592	5.654	25.246	5.722	1.894
2	Дрински корпус	15.019	5.889	20.908	5.764	1.176
3	Моравски корпус	15.887	5.605	21.492	5.552	1.890
4	Шумадски корпус	14.235	4.701	18.936	5.065	1.474
	Свега:	64.733	21.849	86.582	22.103	6.384
5	Сума допуњујућих група свих корпуса	11.520		11.520		
6	Врховна команда	252	65	317	219	
7	Бригада стајаће војске	2.388	107	2.495	444	
	Свега:	78.893	22.021	100.914	22.766	6.384

ђени су војни друмови и спреман ратни профијант. Донесен је Закон о уређењу војних пошта, пољских војних телеграфа и друмске службе и „Правило“ о уређењу ових војних установа у рату.

12 јула 1876 године на оглас рата Србије и Црне Горе Турској поводом Херцеговачког устанка образоване су четири војске у Србији, и то:⁶⁾

1) — Моравска војска из Јужноморавске и Шумадске дивизије, Смедеревске бригаде I и II класе, Пожаревачке бригаде I класе, Ваљевске бригаде I и II класе и Књажевачке бригаде I и II класе;

2) — Ибарска војска из Западноморавске дивизије и Шабачке бригаде I класе;

3) — Тимочка војска из Крајинске и Црногорске бригаде I и II класе, Браничевске бригаде I и II класе и Пожаревачке бригаде II класе;

4) — Дринска војска из Подринске бригаде I и II класе и Шабачке бригаде II класе.

Према томе, Србија је мобилисала: 158 пешадиских батаљона I и II класе; 18 пољских батерија (108 оруђа); 5 брдских батерија (30 оруђа); 3 градске батерије; 18 лаких бригадних батерија (72 оруђа); 1 артиљериски депо; 6 коњичких пукова (18 ескадрона); 6 батаљона пионира и 6 болничких чета, тј. укупно 93.000 бораца и 210 оруђа. Осим тога, било је и око 5000 добровољаца.

За службу у позадини било је одређено 18 батаљона III класе.

После закључења мира са Турском, 21 фебруара 1877 године, извршена је демобилизација, а по свршетку Првог српско-турског рата (1876 године) уведена је нова ратна формација, по којој се српска војска делила на 5 корпуса, и то:

Дрински са Шабачком, Подринском, Ваљевском и Ужичком окружном командом;

⁵⁾ Зборник од 1883 године, стр. 50.

⁶⁾ Тога дана установљена су и одликовања — сребрна и златна медаља за храброст.

Моравски са Чачанском, Крушевачком, Алексиначком, Ћупријском и Јагодинском окружном командом;

Тимочки са Књажевачком, Црноречком, Крајинском, Браничевском и Пожаревачком окружном командом;

Шумадски са Крагујевачком, Смедеревском, Београдском и Рудничком окружном командом и

Јаворски корпус који се формира за време рата.

Поред тога, постојала је стајаћа војска, инжињерија и жандармерија.

Према распису од 27 априла 1877 утврђено је да штаб Врховне команде, под именом Главни генералштаб у мирно доба помаже војног министра по грани командовања и управљања војском, а у ратно доба да то исто ради као Врховна команда.

17 августа издата је наредба у административном погледу за мобилизацију и концентрацију војске, с тим да се све спреми и војска снабде нужним потребама за претстојећи рат. У октобру је образован добровољачки батаљон у Ћуприји јачине 1.000 људи, а 13 новембра формиран је опсадни артиљериски пук од 4 тешке батерије са штабом у Крагујевцу.

12 новембра почео је Главни генералштаб да дејствује као Главни штаб Врховне команде, а 1 децембра 1877 објављен је други рат противу Турске. Том приликом издата су наређења о допуни официрског бројног стања, увођењу војних пошта и телеграфа, о настањивању војске, издржавању породица сиротих војника. Прописана су ратна правила по међународном ратном праву. Издати су упуту за командовање и снабдевање комором, запрегама итд. у натури или новцу. И, на крају, прописан је начин о подношењу релација.

У рату са Турцима 1877/8 године, који је водила у савезу са Русијом и Црном Гором, Србија је мобилисала: Дрински, Моравски, Тимочки, Шумадски и Јаворски корпус. Укупно је мобилисано 124 пешадиска батаљона; 24 ескадрона и 232 топа без позиционих, тј. 81.620 бораца (од којих 520 официра). Материјална опрема Србије у оружју, оделу и обући била је слабија од Турске.

8 јула 1878 године обнародован је **Закон о потпори војних инвалида и породица погинулих, умрлих и несталих војника**, а 10 августа закључен је мир са Турском. Тиме је био завршен период ратова 1876/1878 године за независност Србије, за који је спремана њена војна организација све од 1827 године.

После успешно завршеног рата, извојеване независности и проширења Србије са пет нових округа уведена је **нова формација** војске (6 октобра 1878 године), по којој се **стајаћа војска** састојала из једне дивизије састава: 1 пешадиска бригада од 2 пука по 5 батаљона, 1 артиљериска бригада од 7 тешких и 1 брдске батерије подељених у два дивизиона; 1 инжињериски пук од по једног пионирског и понтонирског батаљона (у Ћуприји), и 1 коњички пук од 4 ескадрона.

Народна војска била је подељена на I и II класу и формирана у 4 корпуса од по 2 дивизије, и то:

Шумадски корпус: 1 шумадиска дивизија са београдском и смедеревском окружном војском и 2 шумадиска дивизија са крагујевачком, рудничком и јагодинском окружном војском;

Моравски корпус: Нишавска дивизија са нишком, пиротском и алексиначком и Моравска дивизија са врањском, прокупачком и крушевачком окружном војском;

Тимочки корпус: Дунавска дивизија са пожаревачком, браничевском и Тимочка дивизија са црноречком, књажевачком и ћуприском окружном војском;

Дрински корпус: Дринска дивизија са шабачком, ваљевском и подринском и Ибарска дивизија са ужичком и чачанском окружном војском.

Сваки корпус имао је по 1 артиљериски пук стајаће војске, а у ратно доба са допуном из народне војске формирао је артиљериску бригаду.

Од коњице сваке дивизије I класе формирао се коњички пук, а од коњице целог корпуса 1 коњичка бригада I класе, док је II класа давала један коњички пук.

Инжињерија корпуса формирала је по 1 батаљон за сваку класу. Поред тога, сваки корпус формирао је и остале помоћне јединице и установе.

Ове године издати су: „Устројство артиљериског и инжињериског комитета“ у циљу што темељније разраде војно-техничких питања (артиљериска и инжињериска инспекција добиле су назив одељења и ушле у састав Министарства војног); „Закон о устројству оружног фонда“; „Уредба о дужности и правима и властима

старшина у војсци“, а одвојена је војно-судска струка од генералштабне и донет је распоред занимања пешадиске бригаде стајаће војске (Зборник, стр. 39—85). То је, **уствари, био први план и програм наставе у пешадији.**

Ова организација остала је све до 3 јануара 1883 године, када је новим „Законом о устројству војске“ поново реорганизована српска војска на тада савремен начин.

18 јануара 1880 године обнародован је **Закон о устројству Војне академије.** Овим законом укинута је Артиљерска школа, која је дотада дала 12 класа официра.

Војна академија је постала војно-научни васпитни завод са циљем образовања официра свих родова војске. Формиране су: Нижа и Виша школа. Нижа школа која је трајала 3 године спремала је војне питомце за официре. Као питомци примани су ђаци са најмање шест разреда гимназије. Касније је школовање трајало по 2½, по 2 и поново по 3 године.

Виша школа спремала је официре, поручнике и капетане, за више командовање и трајала је 2 године. До 1900 године Војна академија дала је 19 класа ниже школе, а виша школа 8 класа, тј. 1057 официра и 134 свршена слушаоца.

Почетком XX века Војна академија добила је велики полет и дала већи број официра са добрим стручним и општим образовањем. За време ратова рад у Академији био је прекинут.

Почев од 1881 године у Службеном листу штампани су сви војни закони, уредбе и прописи. Ове године формиран је 3 пешадиски пук, одобрен кредит од 6.000.000 динара за набавку 100.000 пушака система Маузер-Кока и установљен Комитет за организацију и наставу војске.

1883 године обнародован је нови Закон о устројству војске, који је имао одредбе о сталном кадру, о стању официрском и подофицирском и о разним положајима официра и подофицира, о платама и додацима генералштабним официрима, артиљерцима, инжењерцима и коњаницима, о војно-судској, војно-лекарској, војно-марвеној, војно-административној, војно-телеграфској, војно-поштанској и војно-свештеничкој струци. У његовом другом делу изнете су одредбе о резерви активне војске и о II и III позиву: о упису и испису, о наоружању и спреми позива, о старешинама, о вежбању позива, о позивању на вежбање и службу и, на крају, општа расположења. Назив „стајаћа војска“ замењен је називом „стални кадар“.

Овим законом укинут је „Закон о устројству војске“ од 1864 године са додатком од 1865 и „Закон о регрутовању“ од 1872 године.

Законом од 1883 године целокупна српска војска подељена је на I, II и III позив. Први позив чини стални кадар, који служи под заставом, и његова резерва, која је код својих кућа, а која са сталним кадром образује **активну војску.** Други позив чине отслуженици активне војске који се налазе код својих кућа и служе у позадинској служби активне војске и за њено ојачање. Трећи позив био је пописан и употребљавао се у крајњој нужди. Војна обавеза била је лична и општа. Сваки способан грађанин био је дужан и имао је права да лично служи у војсци од 20—50 године, и то у кадру 2 године (а било је скраћеног рока од 5 месеци) и у резерви до највише 30 година. Обвезници од 30—37 припадали су II, а од 38—50 година III позиву. Телесно неспособни плаћају војницу. Главни родови војске су били: пешадија, коњица, артиљерија и инжењерија, а помоћни: болничари, возари и административна одељења. Главна струка била је генералштабна, а помоћне: војно-судска, војно-санитетска, војно-ветеринарска, војно-административна, војно-телеграфска и поштанска и војно-свештеничка.

У мирно доба држава је била подељена на пет дивизиских области, а свака област на три војна округа од по 4 среза, и то:

Дунавска (штаб Београд) са војним окрузима: Београдским (Београд), Пожаревачким (Пожаревац), и Браничевским (Кучево);

Дринска (штаб Ваљево) са Ваљевским (Ваљево), Шабачким (Шабац) и Ужичким (Ужице) војним округом;

Шумадска (штаб Крагујевац) са Крагујевачким (Крагујевац), Крушевачким (Крушевац) и Чачанским (Чачак) војним округом;

Тимочка (штаб Књажевац) са Крајинским (Неготин), Параћинским (Параћин) и Књажевачким (Књажевац) војним округом и

Моравска дивизиска област (штаб Ниш) са Брањским (Брање), Нишким (Прокупље) и Пиротским (Пирот) војним округом.

Ове године обнародован је **Закон о устројству Министарства војног** (које је имало 8 одељења, и то: опште-војно са генералштабним и ађутантским отсеком, артиљериско са техничким, слагалишним и ремонтским отсеком, инжињериско, економско, благајничко, инвалидско, санитарско и судско), као и **Закон о војној администрацији о снабдевању војске новцем и целокупним материјалним и убојним потребама и Уредба о формацији целокупне војске.**

Према тој формацији војска је имала 5 дивизија I позива — активних, 5 дивизија II позива и 60 батаљона III позива. Њено бројно стање било је предвиђено према следећем прегледу.

ПРЕГЛЕД

бројно стање српске војске по формацији од 1883 године

Ред. бр.	НАЗИВ	Људи	Коња стројних				Кола
			Официрских	Јахаћих	Товарних	Теглећих	
1	I позив активне војске са допунским командама	107.225	1.745	6.094	1.363	16.539	4.889
2	II позив-резерва	51.749	1.001			8.563	2.334
3	III позив	53.640	240			1.920	480
Укупно сва три позива:		212.614	2.986	6.094	1.363	27.022	7.703
		Свега 37.465 грла стоке					
4	Стални кадар са командом активне војске	20.640	590	1.165		1.080	125

Међутим, предвиђено бројно стање није попуњено ни до 1886 године, а то се најбоље види из бројног стања које је Србија мобилисала за рат 1885 године.

1884 године издата је „Уредба о генералштабној струци“. „Уредбом о надлежности, положају и власти старешинској у војсци“ била је предвиђена **Команда активне војске**, која је имала знатан утицај на побољшање наставе и дисциплине у трупи (она је била укинута 1885 године и поново враћена на снагу 1886 године). Она је заменила дивизиску команду стајаће војске.

9 септембра 1885 године наређена је мобилизација активне војске, а делом и II позива и војска стављена у ванредно стање. Мобилисана је уствари само активна војска сталног кадра са ислуженим резервистима, те су команде биле састављене само од „око половине комплета“, због чега су пешадиски пукови имали по 3 батаљона. Од II позива мобилисана је војска само из седам источних пуковских округа.

1885 године објављени су закони: о набавци војних потреба за време рата и ратног спремања, о становању војске, о послужу војске у стоци, возовима и потребним стварима и „Војно-кривични закон“. Војска је 2 новембра прешла границу и објавила рат Бугарској.

Иако су „Закон о устројству војске“ 1883 године и нова ратна формација предвиђали бројно јаку и добро опремљену ратну снагу, ипак је овај рат затекао Србију недовољно наоружану, са несавременом артиљеријом, док се пешадија преоружавала новом пушком система Маузер-Кока. Унутрашње политичке прилике биле су такође несрећене (1882 године Зајечарска и Књажевачка буна). Те године мобилисано је упола мање него што је зависна Србија мобилисала у рату 1876/8 године,

и то: 44 батаљона пешадије; 13 ескадрона коњице; 20 пољских и 3 брдске батерије (са 132 топа), тј. 741 официр, 57.261 борац и 10.044 неборца.

Мобилне дивизије имале су следећи састав: 3 пука пешадије од по 3 батаљона, пук артиљерије од 4 батерије, 1 ескадрон, 1 пионирска чета, 1 санитарска чета, 2 пољске болнице, 1 пекарска чета, 1 месарска чета и комора. Јачина дивизије била је око 12.000 бораца.

За операцију формирана је **Нишавска војска** од Дунавске, Шумадиске, Моравске и Дринске дивизије (јачине 53.478 бораца и 116 топова) и **Тимочка војска** од 1 дивизије (јачине 14.568 бораца и 16 топова).

Бугарска је мобилисала јаче снаге, такође све што је могла, а била је и боље наоружана, сем пешадије, тако да је Србија изгубила рат.

15 марта 1886 године војска је прешла из дотадашњег ратног у редовно стање. Те године формирано је свега 15 пешадиских пукова од по 3 батаљона, а поред тога и пет гардских батаљона. Свака активна дивизија формирала је по један коњички пук, а свака мирнодопска дивизија имала је по један ескадрон коњице сталног кадра, тако да је у свему било пет коњичких ескадрона, док је шести ескадрон био гардски. Те године учињен је покушај „да и II позив има свој стални кадар“, али није остварен.

Исте године установљена је једна подофицирска школа за пешадију, а друга за инжењерију и артиљерију. У исте су примани младићи са 4 разреда основне школе. Њихово школовање трајало је 2 године, а по свршетку школе добијали су чин поднаредника. Подофицирске школе давале су врло добре подофицире. Од ових подофицира многи су се истакли ревносном службом и образовањем, и доцније положили официрски испит и постали добри и врло добри практичари, познати под именом „групни“ официри.

Ове године стигли су из француске војне фабрике челични „острагани“ Дебанжови пољски и брдски топови 80 мм за наоружање артиљерије, тако да је артиљерија преоружана тек после свршеног Српско-бугарског рата 1885/6 године.

Да би после Српско-бугарског рата повратили изгубљени престиж Србије на Балкану, војни руководиоци предузели су реорганизацију и преорукање војске. Тако је 1899 године I позив био наоружан брзометним пушкама. Осим тога, осетио се жив рад на вежбању војске, спремању старешинског кадра, а новим „Законом о устројству војске“ од 27 јануара 1901 године замењена је дотадашња организација војске. Овај закон био је плод војно организационог рада вршеног кроз цео XIX век и садржавао је одредбе: о обавези служења у кадровима, обавеза задруга и власти; о чиновима, производству, звањима, постављању на звања у војсци и васпитању подофицира; о плати и другим припадљивостима; о струкама (генералштабна, административна, судска, санитарска, техничка, свештеничка, саобраћајна, војна музика и занатлије у војсци).

У другом његовом делу говори се о упису у резерву I позива, и упису обвезника II и III позива народне војске, затим наоружању, оделу и спреми обвезника народне војске, о служби и давању стоке и коморе у природи, плаћању приреза, ослобођењу од приреза, употреби и руковању прирезом, о попису и упису стоке и коморе и држању смотре, о нарочитим војним потребама, о старешинама, о вежбању уопште и служби позива, о сазиву позива на вежбање и службу и потребна завршна наређења.

Овим законом уведени су нови чиновници у војсци, тј. наредник-водник и заставник (а укинута су Законом од 1904 године).

Србија је и даље била подељена на 5 дивизиских области, са којих је формирано 5 дивизија I позива и 1 коњичка дивизија, 5 дивизија II позива и 15 пешадиских пукова III позива.

Дивизије I позива имале су 4 пука пешадије у миру, а по 3 у рату од по 4 батаљона, 1 коњички пук од 4 ескадрона, 1 пољски артиљериски пук од 9 батерија по 6 оруђа; 1 инжењерску команду од 1 пионирске чете и мостовог полутрена, болничку чету и 4 пољске болнице, занатску и месарску чету, марвени депо — марвена болница, пекарску чету са пољским пекарницама, профијантску колону и муниципалску колону са артиљериском радионицом.

Ван састава дивизије налазили су се: брдски артиљериски пук од 7 батерија по 6 топова, градски артиљериски пук, 1 пионирски батаљон, 1 понтонирски полуба-

таљон, инжењерска команда, минерска и железничка чета, телеграфска чета, резервна санитарска чета, пошта, коњски депо и 6 прекобројних пешадиских пукова. Дивизије II позива имале су по 3 пешадиска пука са по 4 батаљона, 1 коњички дивизион од 2 ескадрона, 1 артиљериски дивизион од 3 батерије, 1 инжењерску чету и по једну чету: болничара, пекара, месара и профитајнтску и муницијску колону.

Од III позива било је 15 пешадиских пукова са по 4 батаљона, тј. по један пук на сваки војни округ и једна позициска батерија.

I позив добијао је од државе сву спрему и наоружање, а II и III позив само шињел и шајкачу, као и наоружање.

Према Закону ФБН. бр. 2948 од 21 марта 1904 године којим је донекле измењен закон од 1901 године, обавеза служења регулисана је на тај начин што су I позив чинили кадар и обвезници од 21—31 године, II позив обвезници од 31—38 године, III позив обвезници од 38—45 године и последњу одбрану обвезници од 45—50 године старости. Осим тога изостављени су чиновни наредник-водник и заставник, а за унапређење у старије чинове додат је нов услов „најмање“ служење у претходном чину.

Ове измене Закона донесене су у време када је министар војни био генерал (потоњи војвода) Радомир Путник, познат и прослављен као први генералштабни официр у Србији. Министар претседник био је генерал Сава Грујић, познат војни организатор. Као што се види, и они су се, углавном, држали принципа на којима је био заснован Закон о устројству војске од 1901 године, који је био израђен у сарадњи Главног генералштаба и Министра војног. Овај закон остао је на снази све док га није заменио први југословенски војни „Закон о устројству војске“ (ФБ. бр. 33150 од 9 августа 1923 године, Београд—Блед).

1910 године отворене су Пешадиска официрска школа гађања у Београду—Реснику и Артиљерска официрска школа гађања у Нишу — Брестовцу. У Пешадиској официрској школи оспособљавали су се официри пешадиских, инжењерских и коњичких пукова као инструктори командири чета и митраљеских одељења у управи ватром и тактици гађања, а кроз Артиљерску официрску школу прошли су сви командири батерија нових брзометних оруђа. Ове школе имале су елитни наставнички кадар, тако да су постизани изванредни резултати у избору ватрене надмоћности над противником у следећим ратовима.

На развој војне организације српске војске имале су знатног утицаја финансиске прилике у земљи. Тако је, на пример, целокупни редовни буџет Србије за 1912 годину износио 130,764,712 динара, а од тога било је предвиђено 30,111,312 динара војног буџета. По војном буџету било је предвиђено 2.349 официра, 29.206 подофицира, каплара и редова, тј. укупно 31.555 људи.

Један је војник стајао годишње око 905,50 динара, с тим што се на његову храну трошило дневно: по 0,47 динара, а на храну стоке по 0,96 динара. На одело и опрему једног војника трошило се по 101 динар годишње.

За ратне потребе посебно су вотирани поверљиви ванредни кредити.

У Балкански и Први светски рат српска војска је ушла са организацијом која је у пуној мери искористила све изворе у земљи како у људству, тако и у материјалним средствима. Њена организација била је изведена до највишег ступња; она се модерно образовала, имала је врло добре прописе, изводила је велике маневре. Њен старешински кадар — официри и подофицири — имали су врло добро опште и стручно образовање, а и резервни официри постигли су солидну стручну спрему. Патриотизам је био јако развијен код масе народа, и сваки грађанин и грађанка, сељак и сељанка, радник и радница био је свестан да се жртвује за освећење Косова и уједињавање свих Срба и Југословена. Војска је наоружана брзометним оруђима пољске, брдске и градске артиљерије у периоду од 1907—1912 године. Она је ратовала од 1912—1918 године, учинила велики напор, дала огромне жртве и постигла сјајне резултате.

Уочи рата 1912 године било је предвиђено да свака дивизијска област припреми за рат I дивизију I позива, I дивизију II позива и 3 пешадиска пука, 1—2 ескадрона и до 2 позициска батерије III позива.

Дивизије I позива имале су: 4 пешадиска пука по 4 батаљона и 1 митраљеско одељење; 1 артиљериски пук од 3 дивизиона, по 3 батерије са по 4 топа; 1 коњички пук од 3 ескадрона и митраљеско одељење; 1 пионирски полубатаљон,

1 мостови трен од 94 м, инжењерску колону, дивизиско-телеграфско одељење; 2—3 пољске болнице, дивизиско завојниште и санитарску колону; колонску комору (профијантски и муниципски део), санитар, мостови трен и инжењерски алат. Групна комора (бојна, профијантска и пртлажна) била је у саставу својих пукова, односно батаљона.

Коњичка дивизија имала је: 4 коњичка пука по 4 ескадрона и митраљеско одељење; 2 коњичке батерије по 4 топа; коњичко телеграфско одељење; коњичко пионирско одељење и коњичку муниципску колону.

Дивизије II позива имале су: 3 пешадиска пука по 4 батаљона и 1 митраљеско одељење; 1 артиљериски дивизион од 3 батерије по 4 топа; 1 коњички дивизион од 2 ескадрона и потребне делове инжењерије, санитар и комору.

Према томе, укупно је било:

а) **Пешадије:** 26 пешадиских пукова I позива (од којих 6 прекобројних) са 104 батаљона и 26 митраљеских одељења, 15 пешадиских пукова II позива (60 батаљона и 15 митраљеских одељења) и 15 пешадиских пукова III позива (60 батаљона), тј. 56 пешадиских пукова, 224 батаљона и 41 митраљеско одељење.

Осим тога, пешадиски пукови I позива имали су и своје допунске батаљоне (20), који су 1914 године ушли у своје пукове ради попуне губитака.

б) **Коњице:** 4 коњичка пука (16 ескадрона и 4 митраљеска одељења), 5 коњичких дивизиона I позива (15 ескадрона и 5 митраљеских одељења) и 5 коњичких дивизиона II позива (10 ескадрона), тј. свега 41 ескадрон и 9 митраљеских одељења.

в) **Артиљерије:** 5 артиљериских пукова за дивизије I позива, тј. 15 дивизиона или 45 батерија, (по 9 батерија, односно 36 оруђа на дивизију); 5 дивизиона за дивизије II позива, тј. 15 батерија (по 3 батерије, односно по 12 оруђа на дивизију). Према томе, укупно је било 60 батерија, односно 240 оруђа.

Осим тога, било је позициске артиљерије III позива (15 војних округа по 2 батерије, свега 30 батерија); 1 брдски артиљериски пук I позива (3 дивизиона са 9 брзометних батерија) и 1 брдски артиљериски пук (2 дивизиона са 6 Дебанжових батерија), тј. укупно 15 брдских батерија; 1 градски артиљериски пук са 11 батерија (6 батерија дугачких топова, 4 хаубичке и 1 мерзерска батерија) и 2 батерије коњичке артиљерије.

г) **Инжињерије:** 10 пионирских полубатаљона за дивизије I и II позива, 5 мостових тренова, 10 инжењерских алатних колона, 10 телеграфских одељења.

Под Врховном командом стајали су: велики мостови трен, 1/2 инжењерско-техничког батаљона, 1 минерска чета, 1 резервни инжењериски батаљон, паркова чета и главни интендантски воз.

Преглед бројног стања и наоружање српске војске приликом мобилизације 1912 године

Ред. бр.	Садржај	I и II позив	III позив	Последња одбрана	Позадње установе	Укупно
1	Војника	286.818	55.580	3.310		345.708
2	Коња	50.489	6.119	185	925	57.718
3	Волова	31.589	1.130	2.210	7.682	42.611
4	Кола	18.645	830	180	3.903	23.558
5	Пушака	233.178	54.404	560		288.142
6	Сабаља	9.178	850			10.028
7	Топова	364	180			544
8	Митраљеза	230				230

За рат 1912 године формиране су следеће групације:

Преглед груписања српске војске за рат 1912 године

Редни број	НАЗИВ ГРУПАЦИЈЕ	број дивизија				Самост. бригада	број батаљона			Митр. ескад.	Ескадрона	број батерија							Рефлект. одељ.	Војника	Оруђа	Које дивизије	
		I позива	II позива	коњичких	с в е г а		оперативних	допунских	с в е г а			пољских	брдских	хаубичких	мерзерских	коњичких	градских	позицијских					с в е г а
1	I армија	3	2	1	6		76	19	95	28	30	32	1	1	1	2	3		40	1	120.000	184	Дунавска I, Дунавска II, Дринска I, Моравска I и Тимочка II позива.
2	II армија	2+)			2		16	4	20		3	9	2						11		25.000	44	+) Ту је поред Тимочке I и I бугарска дивизија. У осталим рубрикама су само српске снаге.
3	III армија	1	2	3	1		44	11	55		9	15	6	2		2			25		70.000	94	Дринска II, Моравска II, Шумадиска I позива и Моравска бригада (са 2 прекобројна пука).
4	Ибарска војска		1		1		16	4	20		3								8		23.000	36	Шумадиска II позива са V прекобројним пуком.
5	Јаворска војска					1	8	2	10		1										12.000		

На расположењу Врховне команде остали су: VI прекобројни пук, 1 железничко одељење, железничка команда, резервни инжењерски батаљон, велики мостови трен, резервна мунициона колона, главни интендантски воз, пиротехнички батаљон и коњички депо, тј. свега око 7.000 војника и 30 позициских батерија.

1913 године Србија је водила рат против Бугарске са истим формацијама као и 1912 године, тако да је и бројно стање било приближно, пошто су губици били попуњени новоупућеним регрутима. На ослобођеној територији формиране су три нове дивизиске области, и то: Косовска (данашњи Космет) са Приштинским, Призренским и Пљевљанским војним округом, Брегалничка (Штип) са Кумановским, Велешким и Штипским војним округом и Вардарска дивизиска област (Битољ) са Битољским, Дебарским и Кичевским војним округом. Ове су дале по један пук регрута који су ушли у рат 1914 године у саставу пукова оних дивизија у Србији којима су припадали њихови гарнизони (регрути су служили екстериторијално).

Организација и формација српске војске за рат 1914/15 године са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском углавном је остала иста као и у Балканским ратовима. Њено попуњавање до ратног бројног стања вршено је регрутима који су обучавани по скраћеним програмима у резервним трупима. Велики број младих регрута који нису свршили обуку настрадао је за време повлачења кроз Албанију, а и по доласку у мочварне пределе.

Поред 10 дивизија I и II позива за овај рат је формирана 11 комбинована дивизија, састављена од 1, 2, 5 и 6 прекобројног пука.

Формациски састав дивизије I и II позива остао је исти као и у Балканским ратовима.

Реорганизација српске војске на Крфу

После повлачења српске војске преко Црне Горе и Албаније искрцано је на Крф око 140.000 људи, у Северну Африку око 10.000 регрута, а болесни и рањени у Француску.

Нова организација и формација српске војске базирала је на борачким ефективима на Крфу (115.000 бораца), тако да је формирано 6 пешадиских и 1 коњичка дивизија. Свака нова дивизија имала је да се формира од својих пређашњих дивизија I и II позива. Поред тога, у свакој дивизији формиран је и по 1 пешадиски пук III позива (од 3 батаљона по 4 чете).

Наоружање, одело и спрема добивени су од Француске.

Свака дивизија имала је: дивизиски штаб; две пешадиске бригаде са по два пука од по три батаљона, а сваки батаљон по 4 чете (по 200 војника) и 1 митраљеско одељење од 4 митраљеза (доцније, у току рата број митраљеза је био повећан): 1 дивизиски коњички ескадрон од 150 сабаља; 1 артиљериски пук од 3 дивизиона (два пољска 75 мм М 12 и 1 брдски 80 мм Дебанжових, а касније од брзометних топова 65 мм или обратно), 1 хаубички дивизион од по 2 батерије „Бакe“ 120 мм и 1 рововску батерију од 6 оруђа 58 мм; команду дивизиске инжењерије, 1 пионирски полубатаљон од 2 чете, 1 лаки мостови трен 30 м и телеграфско одељење; интендантске јединице (1 пекарску чету, 1 месарско одељење и 1 занатлиску чету); санитарске јединице (једну чету болничара, 3 амбуланте, 2 пољске болнице, 1 завојиште и 1 марвену болницу); колонску комору (мунициску колону: 1 одељење за артиљериску и 2 за пешадиску муницију, профијантску колону од 2 одељења, инжењерску алатну колону, покретну артиљериску радионицу и санитарску колону); остале јединице и установе (ауто-одељење дивизиског штаба, војна пошта, војни суд, војна музика и дивизиско ручно слагалиште). На тај начин у дивизији је укупно било око 20.000 војника.

Вардарска дивизија формирана је од Комбиноване дивизије и имала је 12.000 војника. Почетком 1918 године она је преформирана у Југословенску дивизију са Вардарском и Југословенском бригадом.

У I армију улазиле су Моравска и Вардарска дивизија, у II армију Шумадиска и Тимочка, а у III армију Дунавска и Дринска дивизија.

Свака армија имала је још по 1 дивизион од 155 мм дугачких топова, 1 телеграфско одељење са 2 бежичне телеграфске станице, 1 мостови трен, 1 пољско ре-

флукторско одељење, по 1 инжењерско, санитетско и интендантско слагалиште, 1 армиску теретну ауто-колону и радничке јединице.

Под Врховном командом стајали су: 1 телеграфско одељење за штаб Врховне команде, коњичка дивизија (12 ескадрона), добровољачки-четнички одред, батаљон Срба добровољаца, 1 минерска чета, 1 мостови трен, 1½ батаљон железничара (1 саобраћајна и 1 техничка чета), 1 одред од 800 радника железничара и 3 ескадриле (по 1 на армију).

Од доласка војске на Крф па до 15 априла, дакле, за три месеца, српска војска је потпуно реорганизована и оспособљена за употребу, а од половине априла до конца маја пребачена на Солунски фронт.

Крајем јуна у Добруци је формирана I српска добровољачка дивизија јачине 18.510 људи, 450 официра, а била је снабдевена руским наоружањем. Ту је било 90% Срба, а остало су били Хрвати и Словенци и нешто Чехословака. То су били руски ратни заробљеници, припадници аустроугарске војске. Ова дивизија налазила се у саставу комбинованог руско-српског корпуса и у бојевима код Добрича изгубила је око 7.000 људи (погинулих и рањених). Било је предузето формирање и II српске добровољачке дивизије, те су образовани 5, 6 и 7 пук ради формирања српског добровољачког корпуса у Русији, али он није активно учествовао у борбама. Од свих ових добровољаца у Солун је по ешелонима пребачено укупно 12.674 човека.

У мају 1917 године, услед великих губитака које је претрпела српска војска и немања никаквих извора за попуњу (број југословенских добровољаца који су пребачени из Америке није био довољан), извршена је реорганизација српске војске на Солунском фронту. Том реорганизацијом укинута су четврти пукови по дивизијама (16, 17, 18, 19 и 20) и образоване су само две армије (I армија са Дринском, Дунавском и Моравском дивизијом и II армија са Шумадијском, Тимочком и Вардарском дивизијом).

У циљу појачања српске војске 30 августа 1917 године отпочело је пребацивање добровољаца из Српског добровољачког корпуса из Русије на Солунски фронт. Од првог транспорта добровољаца пребаченог преко Архангелска и Западне Европе у Солун формирано је 16 чета, које су у децембру појачале дивизије српске војске. Од добровољаца из осталих транспората из Русије, као и оних из Америке и дотадашње Вардарске дивизије формирана је 14 јануара 1918 године Југословенска дивизија.⁷⁾

После извршеног пробоја непријатељског фронта и ослобођења наших народа од аустроугарских, немачких и бугарских окупатора, српска војска завршила је своју улогу 1 децембра 1918 године, када је реорганизована и образована бивша југословенска војска.

У ратовима за ослобођење и уједињење наших народа, од 1912 до 1918 године, Србија је дала огромне жртве и поднела један од највећих напора у својој историји. Али, велика дела траже и велике жртве. Зато жртве српског народа заслужују истинско признање.

У Првом светском рату Србија је спадала у ред оних земаља које су учиниле највећи ратни напор, јер је мобилисала 711.373 војника, тј. око 16% од укупног броја становника.

⁷⁾ Што се тиче бројног стања добровољаца, не може се тачно рећи колико је дошло из Русије од добровољачког корпуса, као и то колико је добровољаца из Америке укључено у војску, а ни приближно колико их је било укључено од заробљеника бивше аустроугарске војске који су дошли преко Француске и других земаља. Приближно узимање према јачини добровољаца на Солунском фронту изазвало је жучну политичку полемику: ко је све био добровољац и колико их је активно учествовало на Солунском фронту. Добровољачка секција Министарства војске и морнарице издала је око 40.000 добровољачких уверења, а око 30.000 добило је по аграрној реформи земљу. Још је отворено питање колико је тачно добровољаца уврћено у војне јединице на Солунском фронту, иако се зна укупно бројно стање једне Југословенске дивизије. — Прим. писца.

Преглед губитака српске војске у ратовима од 1912—1918 године⁹⁾

ВРСТА ГУБИТКА	У Српско-турском рату 1912/13	У Српско-бугарском рату 1913	У Првом светском рату	Укупно
Погинулих	5.000	9.000	52.099	66.099
Рањених	18.000	36.000		54.000
Умрлих од колере		5.000		5.000
Умрлих од рана и болести	16.000		87.853	103.853
Остало по болницама после евакуације Србије 1915 године — болесних и рањених			138.600	138.600
Нестало и пропало кроз Албанију 1915 год.; заробљено у току рата и погинуло у заробљеничким логорима, са интернираним			306.600	306.600

Из овог кратког прегледа развоја организације српске војске може се видети да за време турског господства у Србији није било никакве српске народне војске. Као први покушај њене организације сматра се договор народних вођа са Хаџи Мустафом 1776, по коме је било утаноно да Срби, као царска раја, учествују у рату против Пазван-Оглу-а. Тада су народне вође одредиле да свака нахија испуни извесан број бораца, да се спреме и наоружају и извежбају за рат. Са таквом војном организацијом чисто народне војске отпочео је Први српски устанак против дахија и Турака 1804 године. Ту је био почетак историског развоја организације српске војске XIX века. По томе би се дао извести закључак да су прве српске војне јединице формиране по угледу на турске. Већ у првим борбама са Турцима сами борци су имали прилику да уоче људе који су се истакли личном храброшћу и умешношћу. Пошто су таквим људима поверавали вођство, то је старешинство прелазило у руке оних Срба који су се већ раније бавили војништвом и били вични ратовању. То су углавном били бивши „фрајкори“ (међу које спадају и Карађорђе, Сима Марковић, Милан Тодоровић и други), тј. добровољци у аустроугарској војсци у рату 1788—1790 године. Због тога је природно што се на организацији српске војске осећао утицај аустриске војне доктрине. Али, пошто су српски питомци после Другог српског устанка слати у Русију ради војног школовања, и пошто је Србија у току XIX века ратовала у савезу са Русијом и Црном Гором, то је дошло и до утицаја руске војне доктрине на српску војну организацију. У другој половини XIX века отпочиње утицај и турске (немачке) војне доктрине, нарочито после набавке из Немачке модерне пушке прве острагуше Маузер-Кока, а затим брзометне пушке Маузерове, јер је у вези са тим почело и извођење наставе по угледу на Пруссе. Осим тога, у немачку војску слат је и извесан број српских официра, јер је у то време био на гласу немачки „дрил“ у војсци, нарочито после Француско-пруског рата 1870—71 године.

⁹⁾ Подаци из „Историје наших ратова 1912—1918 године“ од пуковника бјв Александра Стојићевећа, стр. 567.

У самом почетку XX века Србија је набавила модерну брзометну артиљерију у Француској (топови Шнајдер-Кане), а пре тога челичне „острагане“ Дебанжове 1885 године, те је и француска војна доктрина имала извесног утицаја, јер су у Француској школовани неки артиљерци и млађи генералштабни официри. Али, и поред свега тога, може се рећи да се српска војска постепено развијала и јачала и да је поред свих поменутих утицаја имала потпуну карактеристику самосталне војне организације.

Српска војска од самог почетка своје организације радила је без правих официра (није имала довољно интелигенције), без писаних закона, правила и прописа. Она је била зависна од општег државног устројства и дуго зависила од слабих државних финансиских могућности. Али, пошто се рађала из чисто народне снаге, она је спонтано јачала, развијала се, расла и дошла до пуног изражаја почетком XX века.

Од времена првог правог регрутовања 1827 године па до 1870 године било је 9 разних војних организација, тако да је свака трајала просечно по пет година. Нема сумње да је овако често мењање организације морало неповољно утицати не само на тактичку спрему војске, већ и на сталност војне установе уопште. Али, свакако је било боље заменити лошу и застарелу организацију него је оставити да се војска на њој и даље развија. А да би војна организација била што сталнија и боља, потребан је што солиднији опште-политички, социјални и економски положај самог народа.

Из чињенице да је у току самог рата 1875 године формација мењана више пута види се да тадашња војна организација није одговарала условима, те се и пред сам рат лутало у том погледу, а пошто је рат завршен, уведене су неке новине које су се биле појавиле у току самог рата.

Према томе, у развоју српске војне организације, од првог оснивања регуларних трупа 1827 па до 1912 године можемо уочити три периода, и то:

I период када је био на снази „Закон о устројству војске“ од 1861/1864 год.;

II период организације по „Закону о устројству војске“ од 1883 године и

III период организације по „Закону о устројству“ од 1901/1904 године.

Сви наведени закони добијали су своје измене и допуне и законска објашњења. На основу сваког закона разрађивани су прописи, правила и упуту војне природе, а као строго поверљиви документи увођене су формације: мирног и ратног доба.

Устројство војске у Србији није било само питање Главног генералштаба и министра војске, већ општеномодно питање које је решавала влада и Народна скупштина, водећи нарочито рачуна о спољној и унутрашњој политици, географском положају земље, њеним односима са суседима и савезницима и њеној финансиској моћи. Међутим, војна управа имала је да одређеним средствима изведе што савремену организацију војске. А да ли је она увек правилно извођена, сада се могу извучити закључци на основу историских чињеница које су изнете у овом кратком прегледу. Ипак, можемо рећи да крајњи резултати које је постигла српска војска у времену од 1804 до 1918 године најречитије говоре о целосходности њене организације. У сваком случају, детаљнија студија организације и развоја српске војске може бити од великог интереса и значаја за даљи развој и јачање наше данашње Народне армије.